

UDK: 179.7(765.1)

Mo'min HOSHIMXONOV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti professori v.b., falsafa fanlari doktori
E – mail: ziyadullag@bk.ru

Falsafa fanlari doktori G.Navro'zova taqrizi ostida

THE INFLUENCE OF PREDECESSORS ON ALISHER NAVOI'S MYSTICAL AND HUMANISTIC VIEWS

Annotation

This article analyzes the philosophical thoughts of the predecessors on the mystical and humanistic views of the thinker poet Alisher Navoi.

Key words: Qur'an, hadith, sunnah, mysticism, asceticism, enlightenment, Sufi, jug, Movarounnahr, Khurasan, irfan, mysticism, awakening, universalism, priesthood, sect, teacher, monopolism, humanist, Jami, Navoi, Yassavi, Rumi, Naqshband.

ВЛИЯНИЕ ПРЕДШЕСТВЕННИКОВ НА МИСТИКО-ГУМАНИСТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АЛИШЕРА НАВОИ

Аннотация

В данной статье анализируются философские мысли предшественников о мистико-гуманистических взглядах поэта-мыслителя Алишера Навои.

Ключевые слова: Коран, хадис, сунна, мистика, аскетизм, просветление, суфий, кувшин, Моваруннахр, Хорасан, ирфан, мистика, пробуждение, универсализм, священство, секта, учитель, монополизм, гуманист, Джами, Навои, Яссави, Руми, Накшбанд.

ALISHER NAVOIY TASAVVUFİY – GUMANISTIK QARASHLARIGA SALAFLAR TA'SIRI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mutafakkir shoir Alisher Navoiyning tasavvufiy – gumanistik qarashlariga salaflar ta'siriga doir falsafiy fikrlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Qur'on, hadis, sunnat, tasavvuf, zohidlik, ma'rifat, so'fiy, ko'za, Movarounnahr, Xuroson, irfon, mutasavvif, uyg'onish, umumbashariyat, ruhoniyyat, tariqat, pir, tavihid, gumanist, Jomiy, Navoiy, Yassaviy, Rumi, Naqshband.

Kirish. Sho'ro davrida adabiyotshunoslik fanining yangi bir tarmog'i — navoiyshunoslik vujudga keldi. Sharq she'riyatining ulkan namoyandalardan bo'lgan ulug' o'zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy hayoti va ijodi bilan adabiyotshunos olimlar, madaniyat arboblari ilgari ham shug'ullanganlar, tadqiqotlar olib borganlar. Hozir ham bu masalalar bilan faqat bizning olimlarimiz emas, chet el olimlari, sharqshunoslari ham mashg'ul bo'lmoqdalar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sho'ro navoiyshunoslik fanining yaratilishi akademik V.V.Bartold, akademik I.Yu.Krachkovskiy, akademik A.N.Kononov, SSSR Fanlar akademiyasining muxbir a'zolari Ye.E.Bertels, A.K.Borovkov, O'zbekiston Fanlar akademiyasining haqiqiy a'zolari Oybek, G'afur G'ulom, Vohid Zohidov, Vohid Abdullayev, mashhur shoir va adiblarimizdan S.Ayniy, Hamid Olimjon, M.Shayxzoda, olimlardan Olim Sharafuddinov, A.Sa'diy, H.Zarifov, Porso Shamsiyevlarning nomlari bilan chambarchas bog'likdir. Navoiyshunoslik taraqqiyotiga qardosh respublika olimlaridan A.Mirzoyev, H.Arasli, B.Qoriyev, O'zbekistonlik olimlardan I.Sulton, H.Sulaymonov, A.Qayumov, N. Mallayev, A.Abdug'afurov, F.Karimov, S.G'aniyeva kabilar katta hissa qo'shmoqdalar. Jahon navoiyshunoslarining saflari yildan yilga kengayib bormoqda [1].

Falsafiy tasavvuf keyinchalik paydo bo'lib, turli falsafalar ta'siri ostida islomga g'arib bo'lgan fikr va e'tiqodlarni olg'a surgan. Bunday tasavvufning ko'zga ko'ringan namoyandalari Muhyiddin ibn Arabiy, Mansur Halloj va boshqalar bo'lib, ular vahdatul vujud, hulul valittihod kabi falsafalarni o'rtaga tashlab, katta ixtiloflarga sabab bo'lganlar [2].

Hazrati rasulullohdan bizgacha yetib kelgan bu ta'limot, shariatga asoslanishi bilan birga, ayrim sirli va pardali jihatlariga, o'ziga xos xususiyatlarga ham ega bo'lganligidan, bu sohaga nisbatan turli-tuman qarashlar, nuqtayi nazarlar ham paydo bo'lgan...

Tadqiqot metodologiyasi. Bu soha tarixiga nazar tashlasak, Qur'oni karim va hadisi sharifga tayangan tasavvuf bag'rida qodiriya, yassaviya, kubroviya, suhravardiya,

naqshbandiya, shozaliya, xilvatiya, mavlaviya, badaviya, dasuqiya, jalvatiya kabi bir qancha tariqatlar shakllandi, rivojlandi. Musulmon millatlari shu kabi tariqatlar ta'sirida ma'naviy kamolot hosil qilib keldilar va kelayotirlar. Islom dunyosi fan va madaniyatdan munosib o'rin olgan hazrat Imom A'zam, Xoja Ahmad Yassaviy, Imom G'azzoliy, Yunus Emro, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Rumi, Bahouddin Naqshband, faqih Abulays Samarqandiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, So'fi Olloyor, Muhammad Zohid Qutqu kabi ulug' siymolarga tasavvufning ma'naviy yetuklik pillapoyasi bo'lib xizmat qilganligi shoyoni diqqatdir. Shuning uchun ham bu tabarruk zotlar ruhan pok, axloqan komil, ma'rifatli, muhabbatli, taqvoli, solih, muxlis, muhsin, mushfiq va hikmat sohibi edilar. Ular har jabhada: dunyoviy va uhraviy ishlarda Rasululloh (s.a.v.) hazratlariga ergashganliklari uchun ham nomlarini ehtirom bilan tilga olamiz. Zotan tasavvuf g'oyalari, u ilgari surgan talablarga nazar tashlasak, qaysidir oyat va hadisga asoslanganligini ko'ramiz [3].

Robia Adaviyaning Xudoning buyukligiga bo'lgan bukilmis e'tiqodi Xudoning o'z bandalariga bo'lgan g'amxo'rliqi quyidagi so'zlarida o'z ifodasini topgan: «Axir, Xudo kambag'allarni kambagal bo'lgani uchun unutadimi yoki boylarni boyligi uchun eslaydimi? Axir, U mening ahvolimni biladi, men nima uchun Unga o'zim haqimda eslatishim kerak?» U dunyoviy hayotning barcha qulayliklariga nisbatan loqayd edi: uni ko'pincha «eski qamish bo'yra ustida boshini g'isht ustiga qo'ygan holda uxlab yotganini ko'rar edilar, g'isht uning uchun yostiq vazifasini bajarar edi».

U sinii ko'zda suv ichar va tahorat qilardi [4]. Robia Ilohiy karomatga ishonib, kasallik va iztiroblarni mamnuniyat bilan qabul qilar, bu menga Allohning e'tibor berayotganidan nishona, deb hisoblardi. U o'z e'tiqodiga mos ravishda ko'p baxtsizlik va kasalliklarga sabot bilan chidadi, boshqa zohidlarning unga yordam ko'rsatishlarini rad etdi.

Tasavvuf tarixida keskin burilishlar yasagan, tasavvufdagi tarkidunyochilik va go'shanishinlik g'oyalari barham berib, inson va jamiyat, dunyo va oxirat tushunchalariga uyg'unlik

bag'ishlagan naqshbandiya tariqatining asoslari va Alisher Navoiyning shu asosda shakllangan qarashlari o'zbek tasavvufshunosligining asosiy yo'nalishiga aylanib qolgani ham bejiz emas. Zero, XV asrga kelib, islom mintaqa ma'naviyatining 700-yillik tajribalari aynan Movarounnahr va Xurosonda o'zining eng yuksak natijalarini namoyon etdi. Bu davrga kelib, tasavvuf jamiyatining tub ildizlariga kirib bordi, so'fiyona she'riyat bilan birga irfon falsafasi ham o'zining eng yuksak kamolot cho'kkisiga ko'tarildi.

Tahlil va natijalar. Sharqdagi tasavvuf o'z boshlang'ichini uzoq tarixlardan olgan falsafiy maslakdir. Garchi islom dinining maydonga kelib chiqishidan avval ham uning ayrim, sistemalashtirilmagan ko'rinishlari bor bo'lgan bo'lsa-da, lekin, asosan, islom dini maydonga kelgandan keyin, mavjud tuzum, istibdodning, zulmning keskinlashishi va buning natijasida adolatsizlikning, qashshoqlikning va bularga qarshi ko'tarilgan noroziliklarning olovlanib ketishligi natijasida ham rivojlanadi, sistemalashadi, bir qancha shohobchalarga ega bo'lgan falsafiy oqimga aylanadi. Ortodoksal so'fizm VII—XI asrlardayoq tezlik bilan rivojlanadi, tarqaladi, mashhur mutasavviflar maydonga kelib chiqadilar. Robia, Ibn al-Arabi, Ibrohim ibn Adham, Fariduddin Attor, Hasan al-Basriy, Hasan al-Bastomi, Abug'amim Kufiy, Bishr Abunahr, Boyazid Tayfur al-Bastomi, Abubakir ash-Shibli, Ab-u-Mansur al-Husayn al-Halloj va hokazolar shu tasavvufning yetakchilari [5].

Avliyolarning kishiga g'ayri tabiiy ta'sir o'tkaza olish qobiliyati, Xudodan bir qudratga ega bo'lishi mumkinligi haqida birgina Navoiy asarlarining o'zida ham talay voqe'ot-u hodisot, hikoyat-u rivoyat bor. Vafot etgan komil insonlar ruhining ta'siri hakida ham inson ko'nglini, aniqrog'i, ruhini kamol toptirishning, umumbashariyat jamiyati tarixidagi eng oliy darajasiga yetgan ana shu tasavvuf ta'limoti qat'iy qoidasiga ko'ra, solik ya'ni so'fiy albatta bir pining etagini tutib, unga murid tushishi shart. Alisher Navoiy «G'aroyib us-sig'ar» devonining 51-g'azalida yozganidek, tasavvuf vodiylarini pirsiz kezish mumkin emas:

Pirsiz kezma bu vodi y ichrakim, topmas kalim,

Tiyra shomin ravshan amr etmay anga hizmat Shuayb [6].

Ammo shunday istisno hollar ham bo'ladiki, qay bir so'fiyni ilgari zamonlar olamdan o'tib ketgan biror mashhur shayxning ruhi kelib tarbiyalaydi.

Bundaylar uvaysiy deyilgan.

Rivoyat qilishlaricha, Muhammad alayhissalom olamdan o'tar paytda sahobalar, ya'ni atroflaridagi suhbatlariga musharraf bo'lgan zotlar u azizdan eski to'nlari—hirqalarini kimga berish lozimligini so'rabdilar. Payg'ambarimiz, Alisher Navoiy so'zlari bilan aytilsa: «Debturlarki: «Uvays Qaraniyga bersunlar va desunlarki, mening ummatimni duo qilsun» [7].

Yamanning Qaran degan yeridan bo'lgan bu tuyaboqar Uhud tog'idagi urushda payg'ambarimizning muborak tishlari singanini eshitib, urib-urib o'zining o'ttiz ikki tishini sindirgan edi. Ammo Muhammad alayhissalom bilan Qaraniy bir-birlarini hech qachon ko'rmagan edilar. Shunday bo'lsa ham, Navoiyning «Nasoyim ul-muhabbat...» ida qayd etilishicha, rasululloh uni: «Ma'ni va ruhoniya yuzidin tarbiyat qilib erdilar. Bu jihatdin har kishiningki, bu to'yifadin (ya'ni shayxlardan) zohir yuzidin (ya'ni bevosita hayotda tarbiya qilgan) piri ma'lum bo'lmasa va mashoyixlardan birining ruhi oni tarbiyat qilgan bo'lsa, oni «uvaysiy» derlar» [7].

Demak, «uvaysiy» degan tasavvufiy atama ana shu Uvays Qaraniyning ismidan oliigan. Uvays Qaraniyning o'zi esa musulmon olamida xususan, adabiyotda juda mashhur edi [8].

Alisher Navoiy o'zi va salafarlari — Nizomiy, Dehlaviy, Hofiz, Iroqiy va boshqalar yaratgan mustaqil badiiy tafakkur tarzini «majoz tariqi» deb nomladi va unda Haq asrari «majoz suvratinda» aks etishini ta'kidlagan. Bu borliqni o'ziga xos idrok etish tarzi naqshbandiyaning: «Dil ba yor-u, dast ba kor», doirasiga muvofiq bo'lib, unda ibrat, ilm, irfon va amal bir nuqtada birlashar va yangi dunyoga ko'z ochardi. Tavhid talimoti va e'tiqodini idrok etishning eng yuqori bosqichi bo'lgan bu dunyoqarash tizimi «Xamsa» va «Lison ut-tayr» asarlarida, shoir lirikasida badiiy in'ikosini topgan [9].

Ul zotning xayrli ishlari, karam va saxovati, xalqparvarligi boshqalarga saboq va ibrat vazifasini o'tagan. Bularning bari Sharq Uyg'onish davri vakiliga xos komillik

alamatlaridir. Shoir va atoqli davlat arbobi Alisher Navoiyning buyuk gumanistligi, xalqparvarligi quyidagi hikmatida ravshan ko'rinadi:

Yuz jaf qilsa manga, bir qatla faryod aylamon,

Elga qilsa bir jaf, yuz qatla faryod aylaram [10].

O'z zamonining har tomonlama eng yetuk kishisi Navoiy o'z ijodining ichki va tashqi mohiyatini va tarixiy, ijtimoiy ahamiyatini hamma zamondoshlariga qaraganda ham chuqurroq va yaxshiroq tushungan edi. U «Xamsa»ga kirgan dostonlarida o'z ijodining eng muhim tomonlariga va dunyoviy ahamiyatiga to'xtalib [11], bu haqda juda to'g'ri, aniq fikrlar yuritadi. Bu tomondan «Xamsa»ga kirgan dostonlarning kirish va tugallanish qismlari yanada katta ahamiyatga ega. Shoir «Farhod va Shirin» dostonining xotima qismida o'z xizmatlarini buyuk so'z ustalari Nizomiy Ganjaviy, Amir Xisrav Dehlaviy, Jomiyning xizmatlari bilan tenglashtiradi:

«Nizomiy olsa Barda birla Ganja,

Qadam Rum ahliga ham qilsa ranja,

Chekib Xisrav dag'i tig'i zabonni,

Yurib fath aylasa Hindustonni,

Yana Jomiy Ajamda ursav navbat,

Arabda dog'i cholsa qo'si shavkat,

Agar bir qavm gar yuz, yo'qsa mingdur,

Muayyan turk ulusi hud meningdur.

Olibmen taxti farmonimda oson,

Cherik chekmay Xitodin to' Xuroson...» [12].

Mumtoz shoirlarimiz ijodi tasavvufiy darajasiga qarab tasnif etiladigan bo'lsa, pir-u murid, ustoz-u shogird bo'lgan, bir zamonda o'ziga xos musobaqadoshlar yanglig' qalam tebratgan ikki buyuk zot — Abdurahmon Jomiy bilan Alisher Navoiy, ehtimolki, bir yohud bir-biriga juda yaqin guruhga kiritilishi kerak. A. Muhammadxo'jayev esa Jomiyi so'fiy shoirigiga hech kim biron-bir shubha kilmaydigan Fariddin Attor, Jaloliddin Rumiylar bilan bir safda—«panteizmi targ'ib qilgan so'fiy mutafakkirlar» [13] qatorida sanaydi.

Navoiy ham so'fiy shoir. Faqat Jomiyda — so'fiylik, Navoiyda — shoirlik ustunroq bo'lishi mumkin. Keyin ulug' o'zbek qalamqashi so'fiyona g'oyalarni hech qachon yalang'och holda aks ettirmagan, u, avvalo, so'fiyona adabiyot yaratgan.

Yana bir narsa oydinlashdiki, naqshbandiylilik — Navoiyning umum ijodiga dahl qilgan tariqat. Shuning uchun: «Uning forscha qasidalarida naqshbandiylilik ruhi chuqur iz qoldirgan» [14:195].—deyish bir tomonlamalik bo'lsa kerak.

Navoiyda naqshbandiylilik izlarini qidirish adabiyotimiz tarixining keyingi davrlarini o'rganish uchun ham asqotadi. Aytish mumkinki, o'zbek adabiyoti Navoiydan keyin naqshbandiyasiz yashay olmas edi. Naqshbandiya adabiyotga Zahiriddin Muhammad Bobur, Boborahim Mashrab kabi sobihi suxanlarni ham berdi. [12:209]

Bilvosita aloqamandlik deganda, kamida, Navoiy asarlaridagi Bahouddindin boshqa natshbandiylar, masalan, Xoja Muhammad Porso, Xoja Ahror Valiy, Abdurahmon Jomiy va shu kabilarga munosabatlar kiradi.

Sharqda ulug' shoirlar bir-birlari bilan bellashib, musobaqalashib, «Xamsa» kabi shoh asarlar yaratdilar. Jomiy ham uch katta va mukammal devon, boshqa she'riy asarlar bunyodga keltirish bilan birga, musobaqadoshlar bilan bel olishishga kirishib, «Xamsa», ya'ni besh doston to'plami muqobalasida, «Xamsa» (beshlik) emas, yetti doston majmuasini — «Xaft avrang»ni taqdim etdi, bu bilan «xamsa»chi salafarlari va zamondoshlari kabi o'lmas obida qoldirdi. [20:5]

Bu ustoz bilan shogird yoki ikki chin do'st orasidagi ma'naviy o'xshashlik g'oyatda kuchli edi. Abdurahmonning zehn va qobiliyati qanchalik erta namoyon bo'lib, hammani hayratga solgan bo'lsa, Alisherda ham xuddi shunday bo'ldi. Shogird qanchalik tez Navoiy bo'lib tanilgan bo'lsa, salaf ustoz ham yoshlikdan Jomiy taxallusi bilan shuhrat qozondi. Chin insoniylik xislatlaridan sabot, matonat, g'ayrat, tolmash mehnatkashlik bu ikki do'stning mushtarak xususiyatlari bo'lib qoldi. Bu mushtarak xususiyat bulardagi buyuk ijodiy kuch va mahoratning deyarli bir mezonda borganligida ko'rinadi. Har ikkovlari ham o'z asarlarida anchagina masalalar borasida bir maqsadga intildilar.

Tojik va o'zbek xalqlarining bir shaharda, bir asrda, bir zamonda yashab ijod qilgan ikki ulug' vakili — Jomiy va Navoiy

ikki boshqa-boshqa tilda va mustaqil ravishda ish olib borishgan bo'lsalar-da, lekin ijodiy yo'nalishda hamkor edilar. Har bir asarning maydonga kelishida birlari birlariga targ'ibotchi, ish sifatini yaxshilashda bir - birlariga tanqidchi, hatto, aytish mumkinki, musobaqadosh ham edilar. Jomiy biror asar yozsa birinchi galda Navoiyga taqdim etar, kerak miqdorda isloh etishini, kamchilik va nuqsonlarini ko'rsatib berishini talab etar edi.

Navoiy «Xamsa»ning birinchi dostoni «Hayratul-abror» ni boshlash oldidayoq Jomiy uni rag'batlantirib, qo'liga o'zining «Tuhfatul-ahror» dostonini tutqazgan. Bu Navoiy uchun zo'r ilhom manbai bo'lgan. Shundan keyin Navoiy:

Men talab yo'lida qo'ydim qadam-
Bordur umidimki chu tutsam qalam,
Yo'ldasa, bu yo'lda Nizomiy yo'lum,
Qo'ldasa, Xisrav bila Jomiy qo'lum.

Nuqta surudida ravo bo'lmag'ay,
- Buki Navoiyga navo bo'lmag'ay? —

deb ishga kirishib ketadi, ya'ni Jomiyning ilhombaxsh so'zlari va ko'rsatgan namunasi Navoiyga zo'r dalda bo'ladi.

Bunda ham shoir salaf pining bergan dono maslahatlaridan ruhlanganini, kushoyish topganini:

Manga chun yetti bu davlat nishoni,
Ochildi har yon abvobi maoniy.
Chu men tuprog' yerdin ko'kka yettim,
Yer o'ptum dag'i o'z hujramga kettim,
kabi misralarda zavqlanib izhor etadi.

Xulosa va takliflar. Tasavvuf o'zining poetik, badiiy shakliga ko'ra falsafiy-badiiy dunyoqarash va mafkura jihatidan ijtimoiy hayot va insonning ijtimoiy ideallarining tasviridir. Tasavvuf - Haq va inson o'rtasidagi muhabbat nazariyasi Alisher Navoiy uchun jamiyatni poklash, insonlarni to'g'ri yo'lga yo'llash, adl-u insof, mehr-muruvvat, rahm-shafqat, tinchlik va bag'rikenglik tamoyillarini jamiyatning yetakchi kuchiga aylantirish yo'lida olib borgan faol kurashda qo'l kelgan. Tasavvufdagi hayotni sevish, tabiatni ilohiy mazhar sifatida tan olib, uning barcha ne'matlarini qadrlash, shu bilan birga, kurrai zaminning obodonchiligi, xalqlarning osuda va tinch hayot kechirishi tuban axloqning tarqalishiga yo'l qo'ymaslik uchun mas'uliyat hissi Alisher Navoiyga "komil inson" konsepsiyasini kuylashda ayni muddao bo'ldi.

ADABIYOTLAR

1. Hayitmetov Abduqodir. Sovet navoiyshunosligining aktual vazifalari. "O'zbek tili va adabiyoti" jurnali. 1979-yil / 2. B.: 31.
2. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Tasavvuf haqida tasavvur. Toshkent, "Movarounnahr" – 2004. B.: 37.
3. Usmon Turar. Tasavvuf tarixi. Toshkent. "Istiqlol" nashriyoti. 1999. B.: 3-4.
4. Smitth Rabi'a. p.25.
5. Alisher Navoiy. Asarlar. 15 tomlik. 6-tom. –Toshkent. 1965. B.: 9
6. Abdulvose' Nizomiddin Boxarziy. Maqomoti Jomiy. – Tehron. 1371. B.: 38.
7. Xolmo'minov Ja'far. Jomiy va vahdat ul – vujud ta'limoti. Toshkent. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2008. B.: 11.
8. Dilorom Salohiy. Navoiy nasrida tasavvuf. Samarqand . Samarqand davlat universiteti. 1995. B.: 3-4.
9. Zohidov Vohid. Ulug' shoir ijodining qalbi. "O'zbekiston" nashriyoti, T.: 1970. B.: 318..
10. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. Yigirma jildlik 3- jildlik. Toshkent. 1988. B.: 64.
11. Alisher Navoiy. Asarlar. O'n besh jildlik. 15-jild. Toshkent, 1968, B.:75
12. Sultonmurod Olim. Naqshband va Navoiy. Toshkent. "O'qituvchi". 1996. B.: 15-16.
13. Nashrga tayyorlovchi va mas'ul muharrir M.M. Xayrullayev . Ma'naviyat yulduzlari.. Toshkent, Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1999. B.:213.
14. Ochilov Ergash. Navoiy idealidagi insonlar. "O'zbek tili va adabiyoti" jurnali. 2001-yil №5. B.: 8.
15. Xondamir. Makorim ul – axloq. Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1967. B.: 74.
16. Hayitmetov A. Alisher Navoiyning adabiy - tanqidiy qarashlari. Toshkent. O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti. 1959. B.: 61-62.
17. Alisher Navoiy. Tanlangan asarlar. II tom. III q., B.: 412.
18. Muxammedxodjayev A. Ideologiya nakshbandizma. Dushanbe, 1991. S. 114.
19. O'zbek adabiyoti tarixi. Besh jildlik. 2- jild. Toshkent. 1977. B.: 195.
20. To'plovchi va nashrga tayyorlovchi: Shamsiyev Porso. Jomiy va Navoiy. Toshkent. "Fan". 1966. B.: 5